

wyse te Amsterdam en Pretoria gevier. Die verrigtinge in Amsterdam is bygewoon deur die waarnemende gesant van Suid-Afrika, mnr. W.C. du Plessis, en die Nederlandse Minister van Buitelandse Sake, mnr. J.N.A. Patijn, wat die gehoor meegedeel het dat Haar Majesteit (koningin Wilhelmina) mnr. J.J.D. Pruissen, die oudste lewende direkteur van die bank, benoem het tot Offisier in die Orde van Oranje-Nassau. Die feesmaal in Pretoria, onder die presidentskap van Dommissie, is bygewoon deur die Nederlandse gesant in Suid-Afrika, Zijne Excellentie Jonkheer W.F. van Lennep, die ministers J.C. Smuts en A.P.J. Fourie, en J. Postmus, president van die Suid-Afrikaanse Reserwebank. Gen(eraal) (J.C.) Smuts se verbintenis met die bank - die Pretoria Hypotheek-Maatschappij³⁾ - het ... net nā die Anglo-Boere-oorlog begin toe hy as praktiserende advokaat in Pretoria waargeneem het as gedelegeerde van die Raad van Kommissarisse in Amsterdam.

"Die netto wins vir die finansiële jaar 1938 was ietwat laer as dié van die vorige jaar as gevolg van die effense resessie, stygende bedryfskoste en 'n dertiende (maand)tjek aan die personeel as gebaar van welwillendheid vir hulle toewyding en harde werk. Die personeel het 'n bedanking in die vorm van 'n herdenkingsbord van Delftse aardewerk ontvang. Elke personeelid se naam is op sy of haar bord aangebring. Pensioentrekkers en weduwees van gestorwe amptenare (van die bank) het ook elk 'n bord ontvang. Die direksie het verder toestemming verleen dat die pensioen van pensioentrekkers wat langer as 30 jaar in diens van die bank was, verhoog word. Vir dié doel is die pensioenfonds met 'n bykomende bedrag van 150 000 gulden versterk. Die personeel het 'n beeld, "Kaffer met die handboor" van Anton van Wouw, aan die direksie oorhandig. Die Nederlandse vlag het op 6 April 1938 (die datum van die bank se stigting in 1888) by al die agentskappe van die bank gewapper.

"Die bylae tot die (bank se) verslag van 1938 is ryklik geïllustreer met die pragtige geboue van die bank, die Uniegebou, die toegang tot die Johannesburgse stasie, die Mynbouskool van die Witwatersrand (later omskep in die Universiteit van die Witwatersrand), die gebou van die Kamer van Mynwese van Suid-Afrika, 'n Suid-Afrikaanse goudmyn, die Raadsaal in Bloemfontein, die stadsale van Johannesburg, Durban, Oos-Londen en Port Elizabeth, die Universiteit van Kaapstad en 'n foto van die dokdrooglegging in Kaapstad (waar die Hollandsche Aannemingsmaatschappij in dié jaar begin het). Die sprekende foto's is enersyds getuienis van die bank se betrokkenheid by sovele fasette van die Suid-Afrikaanse samelewing, en andersyds spreek hulle van die trots van die bank in (d.i. op) 'n vaderland waarmee hy oor vyftig jaar soveel lief en leed gedeel het."

1988: honderd jaar Nedbank.

Die direksie van die Nedbank het ook die eeufees van sy in-

stelling met glans gevier. Hy is voornemens om 'n wetenskaplike boek oor dié instelling uit te gee; die stof daarvoor is ruimskoots beskikbaar, mede danksy die werk van die drie RAU-studente. Hy het in 1988 die eeufees gevier met die uitgifte van 'n besondere tjekboek vir al sy kliënte, waarin afbeeldings verwys na besondere gebeurtenisse in die Nedbank se geskiedenis, en met enkele feesmaaltye. Die hoofbyeenkoms was die dinee in die Centurionsportpark te Verwoerdburg op 15 September 1988. Gasheer was prof. O.P.F. Horwood, voorsitter van die direksie. Daar was ongeveer 200 gaste. Toesprake is gehou deur prof. Horwood, mnr. K.D.S Durr, minister van die begroting, mnr. P.J. Liebenberg, hoofbestuurder, en enkele ander persone. Die toesprake was kort en goed. Dr. D. Kesting, die voorsitter van die Stigting Jan van Riebeeck (Suid-Afrika), opgerig vir handhawing van die geskiedkundige bande tussen Suid-Afrika en die Lae Lande, het tydens die feesmaaltyd die Stigting se goue erepenning aan prof. Horwood as voorsitter van die direksie oorhandig. Mnr. W.J. Punt, sekretaris van die Stigting, het die oorkonde, waarin die oorhandiging gemotiveer word, voorgelees. Die teks van die oorkonde is die volgende:

Stigting Jan van Riebeeck

OORKONDE

Hiermee word bevestig dat die Stigting Jan van Riebeeck Erepennig toegeken is aan

1888 NEDBANK 1988

Die bekroning geskied ter geleentheid van die Bank se Eeufees uit erkenning van die plek wat die

NEDERLANDSCHE BANK EN CREDIET VEREENIGING VOOR ZUID-AFRIKA

ingeneem het in die Zuid-Afrikaansche Republiek, Transvaalse Kolonie en Unie van Suid-Afrika. Dié Bank se deelname aan die ekonomiese en finansiële infrastruktuur van die ZAR en Transvaal, veral op gebied van partikuliere kredietverlening en handelsbankdienste, het bygedra tot opheffing van die gewone burger en klein sakeman en die handhawing van handelsbetrekkinge tussen die Nederlandse Ryk en Suid-Afrika. Ook dien eervol verwys te word na die bydraes van die Bank gelewer tot die stigting van die Suid-Afrikaanse Reserwebank en sy bestuur. Die SARB is 'n wêreldpionier op die gebied van die sentrale bankwese.

Na die Tweede Wêreldoorlog het die Nederlandse Bank onafhanklik van sy Nederlandse oorsprong geword en voortgegaan om 'n gewaardeerde

bydrae te bly lewer tot die landseconomie en internasionale handelsbetrekkinge van die Republiek van Suid-Afrika.

In opdrag van die Raad van die
Stigting Jan van Riebeeck

(w.g.) D.P. Kesting
voorsitter

(w.g.) W.J. Punt
sekretaris

Pretoria, 15 September 1988

Verwysings.

- 1) Robert C. de Jong het oor die NZASM vyf artikels gepubliseer in "Pretoriana" nos. 91, 92, 93, 94 en 95 in die jare 1987-1989.
- 2) In 1902 is die naam Nederlandsche Bank en Crediet Vereniging voor Zuid-Afrika (NBCV) verkort tot Nederlandsche Bank voor Zuid-Afrika (NBZA).
- 3) Die Pretoria Hypotheek-Maatschappij was 'n dogterinstelling van die NBCV en het bestaan van 1890 tot 1933.

- o -

Die eerste advertensie van die Nedbank

In die koerant "De Volksstem" van 11 Junie 1888, bladsy een, het die onderstaande advertensie verskyn wat die opening van die eerste kantoor van die Nederlandsche Bank en Crediet-Vereeniging voor Zuid-Afrika te Pretoria aankondig. Die opening het in Augustus 1888 plaasgevind.

Die ou Nederlandsche-Bankgebou aan die wessyde van Kerkplein is omring deur herinneringe uit dieselfde tyd van die Zuid-Afrikaanse Republiek, naamlik die Ou Raadsaal, die beeld van President Kruger en regs van die Bankgebou die wit Law Chambers; die argitek was W.J. de Zwaan.

Foto: C. de Jong, 1965

(Advertentie in de courant "De Volksstem" te Pretoria, 11 Juni 1888, blz. een)

Ned. Bank- en Credietvereniging voor Zuid-Afrika
te Amsterdam

Aandeelen kapitaal £ 200,000

Hoofdkantoor voor Zuid-Afrika te Pretoria Kerkstraat-Oost
schuin over de "Volksstem"

Telegramadres VASCOGAMA

Deze Maatschappij heeft ten doel:

Het verrichten van Bank- en Crediet operatiën, als beleeningen op vaste eigendommen en goederen, het disconteeren van Wissels, enz.
Het administreeren, liquideern en beredderen van Boedels
Het beheeren van waarden en goederen
Het waarnemen van Assurantiezaken
Het in het leven roepen van, en de deelname in Vennootschappen onder beperkte verantwoordelijkheid, tot bevordering van den Landbouw, de Nijverheid, het Mijnezen, en den Handel in Zuid-Afrika, en verder alles wat kan strekken tot dit laatste doeleinde.

M. Hogerzeil
Bestuurder

Pretoria, Junij 1888

HENDRIK JAN DE GRAAFF, NEDBANKMAN EN KULTUURMAN, 1902-1988

deur C. de Jong

Op 7 Desember 1988 het in Pretoria 'n verdienstelike Suid-Afrikaner heengegaan. Hy was Hendrik Jan de Graaff, gebore in Amsterdam op 7 Oktober 1902, die jongste van twee seuns van Gerrit de Graaff en Alida Johanna Nieuwenhuis uit Lochem in Gelderland. Die vader het 'n suiwelwinkel gehad en reeds in 1904 gesterf. Sy weduwee het met haar twee kinders na Lochem gegaan. Ondanks haar beperkte inkomste het die seuns 'n goeie skoolopleiding geniet. Hendrik Jan het die MULO-skool (Meer Uitgebreid Lager Onderwijs) besoek. Dit was 'n skooltipe tussen die laer en die middelbare skool in Nederland en destyds deeglik.

Op 'n voorstel van twee susters van Gerrit de Graaff, wat met Nederlandse bouers getrou en in Pretoria gewoon het, mev. Leemhuis en mev. Roepe, het mev. De Graaff met haar seuns in 1920 na Pretoria geëmigreer en op 31 Mei 1920 in Kaapstad aangekom. Hulle het hulle gevestig in die huis Malanstraat 27 in Riviera wat deur mnr. Leemhuis gebou en aan haar verhuur is. Sy het loseerders in huis geneem. Een van hulle wat heel lank by haar gewoon het, was mnr. J.J. Bosman, later medestigter van die Volkskas.

Haar oudste seun Johannes het as boekhouer in diens van die boekhandel J.L. van Schaik in Pretoria getree. Hy is in 1960 te Bloemfontein oorlede. Haar jongste, Hendrik Jan, het hom 18 jaar oud by die hoofkantoor van die Nederlandsche Bank voor Zuid-Afrika (NBZA) in Amsterdam aangemeld, is daar in diens geneem vir uitsending na Suid-Afrika en eers drie maande op die hoofkantoor te werk gestel. Hy het op 15 Junie 1920 diens aanvaar in die NBZA se hoofkantoor in Suid-Afrika in die Nederlandsche Bankgebou aan Kerkplein in Pretoria onder takbestuurder J. Dommissie en rekenmeester Plantema. Hy het hom verder bekwaam en in 1924 gematrikuleer en Staatseksamen afgeleë na voorbereiding deur onderwyser Hendrik de Bruijn, lid van die bekende familie van skoenwinkeliers in Pretoria. Henk de Bruijn was Gereformeerd en oortuigde Afrikanernasionalis en het later skoolhoof geword. Hendrik Jan het na 'n paar jaar burger van die Unie geword.

Hy het 'n voorspoedige loopbaan by die NBZA gehad en vinnig promosie gemaak danksy skrandtheid en ywer. Hy is in 1928 bevorder tot sekretaris van Dommissie wat in 1927 hoofagent word, en is in 1932 bevorder tot rekenmeester en oorgeplaas na die NBZA-kantoor in Durban. Hy is inmiddels getroud met Bertha Roepe, gebore uit Nederlandse ouers te Pretoria in 1900. In Desember 1931 is hul enigste kind gebore en na sy grootvader Gerrit genoem. Hy het met groot sukses biologie in die Universiteit van die Witwatersrand gestudeer en sy graad Bsc Biologie

behaal; hy het in 1965 by prof. P. Eloff in die Universiteit van Pretoria tot doktor gepromoveer; is benoem tot hoofbioloog van die Nasionale Parkeraad in Pretoria en die skrywer van 'n standaardwerk oor die knaagdiere van Suider-Afrika.

Mnr. H.J. de Graaff is in 1934 oorgeplaas van Durban na die nuwe NBZA-kantoor aan Von Brandisstraat te Johannesburg en tot bestuurder daarvan benoem. Hy is in 1938 oorgeplaas na Kaapstad om mnr. Plantema as bestuurder van dié belangrike kantoor op te volg. Hy het 10 jaar in Kaapstad gebly. Ook buite die NBZA was hy hier aktief. Daar was 'n bloeiende Nederlandse gemeenskap in die Moederstad en mnr. G.A. Leyds en mev. Loopuyt het hom voorgestel as voorsitter van die tak Kaapstad van die Algemeen Nederlands Verbond wat ongeveer 500 lede had. Dr. F.C.L. Bosman was in dié jare ondervoorsitter van die tak tot sy vertrek as sekretaris na die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns in Pretoria kort na 1945. Hulle het groot vriende geword en goed in Kaapstad saamgewerk.

Hendrik Jan was in 1938 ook voorsitter van die feeskomitee vir die voering van die 40-jarige regeringsjubileum van koningin Wilhelmina. Tydens die fees het hy die Ministers Hertzog en Smuts, en die burgemeester van Kaapstad amptelik ontvang op 'n groot byeenkoms in die stadsaal. Dit moes vir hom 'n hoogtepunt in sy lewe gewees het.

Hy is in 1948 oorgeplaas na die grootste kantoor van die NBZA, gevestig aan die Foxstraat in Johannesburg. Hy het ook daar mnr. Plantema as takbestuurder opgevolg en tien jaar in Northcliff in die Goudstad gewoon. Hy was in 1948-54 senior-takbestuurder in Johannesburg en is opgevolg deur mnr. C. de Braal toe hy in 1954 tot assistent-hoofbestuurder van die Bank - toe die Nederlandse Bank van Suid-Afrika Beperk geheet (NBSA) - benoem is.

Die nuwe koers.

Inmiddels het die NBZA 'n nuwe koers ingeslaan; dit blyk onder meer uit die bovermelde verandering van sy naam in 1951. Hy was tot omstreeks 1950 'n klein handelsbank, geheel oorskadu deur die twee Britse Banke, Standard Bank en Barclays Bank - Nasionale Bank, en die vinnig opkomende Volkskas as bank van die Afrikaners. Na die inlywing van die Boererrepublieke deur Brittanje in 1902 het die Nederlandse kapitaalverskaffers min of geen belangstelling meer vir Suid-Afrika getoon nie om die volgende redes: (1) Hulle het Transvaal en die Vrystaat beskou as Britse vrygeweste met Britse gebruike en handelsgewoontes, oorheers deur Britse banke; (2) hulle het Suid-Afrika ten dele as 'n Derde-Wêreldland beskou - tereg of ten onregte -; (3) hulle het in Nederlands Oos-Indië en nie te vergete Nederlands Wes-Indië 'n uitgestrekte en baie aantreklike gebied vir hul as klein nasie beperkte fondse vir investering en belegging beskikbaar gehad.

Die direksie van die NBZA in Amsterdam het daarom meestal moeite om kapitaal aan te trek, ondervind en hom blykbaar na dekades neergelê by die geringe groei van die NBZA wat in hierdie opsig by die ander handelsbanke in Suid-Afrika agtergebly het. Wel het die NBZA 'n reputasie as 'n baie betroubare en soliede bank verwerf. Hy herinner aan die dienskneg in die gelykenis van die talente (Mattheüs 25 vers 24-25, Lukas 19 vers 26-27) wat sy ene talent begrawe in plaas van daarmee te werksaf.

In hierdie konserwatiewe, uifers versigtige, tipies Nederlandsgeaarde handelsbank het mnr. H.J. de Graaff opgeklim. In 1938 het die NBZA sy 50-jarige bestaan luisterryk gevier en het J.P. Kakebeeke hoofagent geword. Hy was 'n vriend van De Graaff. Hy het besef dat die NBZA trots mog wees op sy goeie reputasie, maar origins geen rede tot selfvoldaanheid had met die oog op die vinnige groei en ontwikkeling van die Unie in die jare 30. Hy het by die direksie in Amsterdam gepleit vir die omsetting van die Nederlands gerigte bank in Suid-Afrika in 'n Suid-Afrikaanse instelling onafhanklik van Amsterdam.

In Mei 1940 het Duitsland Nederland beset en tot die bevryding van Nederland in Mei 1945 was die verbinding tussen die NBZA in Pretoria en Amsterdam verbreek en is die bank in Suid-Afrika as 'n selfstandige bedryf gelei. By die herstel van betrekings met Amsterdam in 1945 het Kakebeeke en sy assistent, J. Keuning, gepleit vir handhawing van die selfstandigheid. Keuning het na Nederland teruggekeer om lid van die direksie in Amsterdam en in 1949 hoofbestuurder te word. Hy het die direksie tot sy standpunt oorgehaal.

Veral die opkoms van Volksskas na die Tweede Wêreldoorlog het die direksie oortuig van die noodsaak om 'n nuwe koers in te slaan. Hulle het in 1947 Dr. B.H. Holsboer, handelsbankier met baie ervaring in Nederland, as assistent-hoofagent langs Kakebeeke na Pretoria gestuur as toekomstige leier van die bank in Suid-Afrika. Hy was 'n oortuigde voorstander van 'n onafhanklike bank in Suid-Afrika. Hy is in 1949 as algemene bestuurder onder Kakebeeke as besturende direkteur aangestel en het 'n nuwe, kragtige beleid van uitbreiding en diversifikasie ingelui. Die nuwe koers het gelei tot omsetting van die bedryf van die NBZA in Suid-Afrika in die "Nederlandse Bank van Suid-Afrika Beperk" (NBSA) in 1951 wat stap vir stap 'n volledig Suid-Afrikaanse instelling geword het, tot die verskuiwing van die bank se hoofkantoor weg van die amptenare- en bestuurshoofstad Pretoria na Johannesburg as sentrum van die ekonomie, finansies en verkeer van die land, in 1961, en tot verandering van die bank se naam in Nedbank, weer 10 jaar later, in 1971.

Daar het wrywing in die NBSA ontstaan tussen die ou garde, verteenwoordig deur J.P. Kakebeeke en H.J. de Graaff, en die nuwe garde verteenwoordig deur Holsboer, nie oor die suidafri-

kanisering van die bank nie, want dit was almal se doel, maar oor die tempo daarvan en oor die uitbreiding. Toe Zeilinga uit Kaapstad in 1958 tot lid van die hoofbestuur benoem is, voel De Graaff hom gepasseer en het hy sy pensioen aangevra. Hy was toe 56 jaar oud en het 30 jaar van sy pensioen geniet.

Hy het 'n paar jaar later ter wille van die gesondheid van sy vrou, sy moeder en skoonmoeder wat by hom ingewoon het, verhuis van Northcliff in Johannesburg na Waterkloof, Milnerstraat, in Pretoria, die stad waar sy eggenote opgegroeï het. Hul huwelik het 44 jaar geduur en was gelukkig. Sy is helaas in 1974 tydens 'n byeenkoms van susters van die Nederduits-Gereformeerde Kerk in Waterkloof aan hartversaking oorlede. Hy het ruim 'n jaar later hertrou met 'n Suid-Afrikaanse dame uit Kaapstad. Sy was ongeveer 20 jaar jonger, hulle het nie by mekaar gepas nie en het na 5 jaar geskei. Hy het oor hierdie huwelik veel selfverwyt gehad.

Bedrywighede buite die NBZA.

Hy was sowel bankman as kunstenaar en 'n verdienstelike amateurskilder van talle Suid-Afrikaanse en enkele Nederlandse landskappe. Hy was trots op sy verkiesing tot "Fellow of the Royal Society of Art" in Londen en het van sy werk tentoongestel en verkoop in die Queen's Hall te Johannesburg in 1960 en die Klein Teater te Pretoria in 1976. Hy het graag op die kleure in sy omgewing gelet wat hy met skildersoog waargeneem het.

Hy was talle jare aktief lid, onder meer bestuurslid, van 'n groot aantal organisasies en verenigings vir bevordering van kultuur of van die betrekkings tussen Suid-Afrika en Nederland. Hy was baie belese en kon vlot en geestig die woord voer. Hy was in 1938-48 voorsitter van die bloeiende afdeling Kaapstad van die Algemeen Nederlands Verbond, in 1950-53 van die Nederlandse Vereniging te Johannesburg en in die jare 70 enkele jare van die Stigting Jan van Riebeeck (Suid-Afrika) en drie jaar voorsitter van die Genootskap Nederland-Suid-Afrika, gestig in 1931. Hy was bestuurslid van die Zuid-Afrikaans Hospitaal te Pretoria, gestig in 1912, van die tak Pretoria van die Stigting Simon van der Stel en van die Van Ewijck-Stigting te Kaapstad. Hy was lid van die Genootskap Oud-Pretoria, die Afrikaans-Nederlandse Werkgemeenskap en die Nederlands-Zuid-Afrikaanse Vereniging te Amsterdam, gestig in 1881; laasgenoemde vereniging het hom die goue erepenning toegeken.

Oom Hennie as mens.

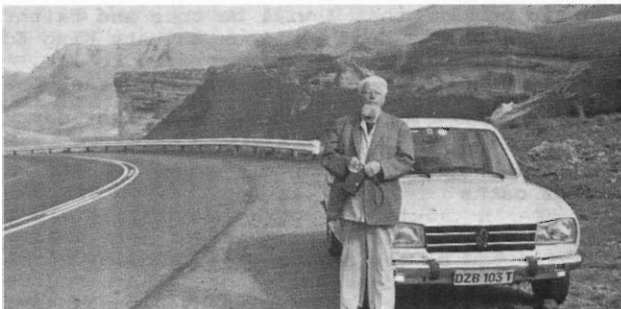
Hy het sy lewe lank 'n uitstekende gesondheid geniet en slegs eenmaal 'n hospitaaloperasie - 'n klein - ondergaan. Sy vader is jonk oorlede, maar sy moeder het 96 jaar oud geword. "Oom Hennie", soos sy vriende hom genoem het, het 'n opgewekte gees en veel gevoel vir humor besit. Hy was 'n lewensge-

nieter en lewenskunstenaar en ook 'n innig godsdienstige mens. Hy versuim selde kerkbesoek, meestal in die Nederduits-Gereformeerde Kerk waaraan sy eggenote behoort het. Merkwaardig is dat hy nooit belydenis afgelê het en hom nooit as lidmaat van 'n kerk laat inskryf het nie; hy wou hom nie bind nie. Hy was hoog in aansien by sy talle vriende. Tot sy beste vriende het behoort J.P. Kakebeeke, Dr. W.H.J. Punt en Dr. F.C.L. Bosman. Op hoë leeftyd was hy enkele jare lank bitter oor mense en toestande, veral na sy egskeiding, maar dié bitterheid het verbygegaan.

Tot sy 85ste jaar was hy verwonderlik vitaal en helder van gees en wou hy sy woonstel in "Josephine" in Groenkloof nie veruil vir 'n versorgingshuis nie. Sy groot wit hardos en baard het hom 'n opvallende persoon gemaak. Daarna het hy liggaamlik en geestelik vinnig agteruitgegaan en in Junie 1988 moes hy na 'n versorgingshuis Fleurenville in Pretoriusstraat oorgebring word. Hy is op 7 Desember 1988 in 'n hospitaal oorlede. Die dood het vir hom as verlossing gekom. Hy is op 12 Desember begrawe in die begraafplaas aan die Rebekkastraat in Pretoria langs sy eggenote en moeder. Sy lewe is te beskou as geslaag, vol en ryk.

Dinkend aan die gelykenis van die talente meen ek dat hy veel verrig het met die waardevolle talente wat die Skepper hom toevertrou het. Hy is op 7 Desember 1988 tot Hoër Diens geroep soos vroeër in oorlydensberigte graag geformuleer is. Mag vir nom geld wat die Heer gesê het aan sy dienskneg wat die hom toevertroude talent uitmuntend beheer het: "Mooi so, goeie en getroue dienskneg, oor weinig was jy getrou, oor veel sal ek jou aanstel. Gaan in tot die vreugde van jou Heer" (Mattheüs 25 vers 21).

- o -

Saam met Mnr. H.J. de Graaff in die Golden-Gate-dal in Desember 1981 waar hy met skildersoog die kleure van die berge bewonder het.
Foto: C. de Jong

DECLARATION OF LOYALTY TO THE KING

After the peace of Vereeniging had been concluded on 31 May 1902 the British authorities had to repatriate round 24 000 Boer and foreign prisoners of war, 4 000 in camps in South Africa and 20 000 in camps overseas. The British claimed as a condition for repatriation that the prisoners would sign a declaration of loyalty to King Edward VII. Most of the prisoners signed. This declaration is seldom shown or reprinted, probably because the signing of this document was very unpleasant to most prisoners. It is perhaps no coincidence that the copy which was handed to me, came from a foreign volunteer, the Norwegian-born Axel Onsum, whose biography appeared in the "Dictionary of South African Biography" (volume 5, Pretoria 1987). Possibly as a foreign-born he had less scruples to sign the declaration than South African republicans. A facsimile print was published in "Pretoriana" no. 94, November 1988, p.70. A transcription of this document follows below.

WHEREAS at the time of the outbreak of hostilities between the Government of Her Late Majesty Queen Victoria and the Governments of the late South African Republic and the late Orange Free State, I the undersigned Axel Frank Onsum of Witpoort, Potchefstroom, now residing at Alcobaça, Portugal, was a Burgher of the Transvaal, and whereas the said Transvaal has been annexed to, and become part of the Empire of His Majesty King Edward the Seventh; And whereas I am desirous of formally claiming and securing all and sundry the rights and privileges of a British Subject to which by reason of the fact of annexation I am now fully entitled;

I do now therefore hereby formally declare that I acknowledge myself to be a subject of His Majesty Edward the Seventh, and I do sincerely promise that I will be true and faithful and bear true allegiance to His Most Glorious Majesty King Edward the Seventh, his heirs and successors according to law.

Signature of applicant: (was signed) Axel Frank Onsum

Sworn and declared before me at Alcobaça this eight day of July 1902

(was signed: Errol Mac...)
Comm(issioner) of oaths

Stamp: British Consulate Lisbon

DIE BLANKE BOERE IN OOS-INDIË, ONDER WIE DIE LAASTE
AFRIKANERS VAN CEYLON (1903-1962) (3)

Die Onversoenlikes een vir een.

deur C. de Jong

21 Boerekrygsgevangenes in kampe op Ceylon (nou Sri-Lanka) het na die Vrede van Vereeniging in 1902 geweier om die verklaaring van trou aan die Britse koning af te lê en mog daarom nie na Suid-Afrika terugkeer nie. 20 van hulle is in die gevangenis Welikada te Colombo gesit. Hulle het in die begin van 1903 vergunning van die regering van Nederlands Oos-Indië ontvang om hulle as boer op Java te vestig. Hulle het in Maart 1903 op die Franse skip 'La Seyne' van Colombo na Tandjong Priok, die hawe van Batavia, gevaar. Inmiddels is twee van hulle oorlede, H.P. Geldenhuys kort voor hul reis en J.F. van Straaten kort daarna.¹⁾ Die name van die 20 Afrikaners wat deur die Britte "the Irreconcilables", die Onversoenlikes, genoem is, is die volgende:²⁾

Johan Gerrit van Ham, kommandant; Willem Johannes Hefer, Edward John Tremlett, Cornelis Janse Uys, luitenants; Johannes R. Bothma, Johannes François Corbitt, Hendrik Pieter Geldenhuys, Frederik Carel Hefer, Louis Hirschland, Arnold François O'Brien, Matthijs Johannes Olivier, Hendrik Frederik Prinsloo, H.F. Roos, J.F. van Rooyen, Petrus L. Smit (of Smidt), Jacobus van Straaten, J.H. Strating, J.D. de Villiers, Christoffel Johannes van Zyl, Willem Gerhardus van Zyl.

Daar was nog 'n een-en-twintigste Onversoenlike, Theodor Christoph Sandrock, maar hy het afgesonderd van die bogenoemde 20 lotgenote sy eie weg na Java gegaan en daar geen boer, maar werknemer van 'n handelsbank geword.³⁾

Hulle het die leiding van kommandant J.G. van Ham, gebore in Batavia en toegerus met 'n deeglike skoolopleiding, aanvaar, van Ceylon na Java gevaar en hulle in April 1903 op 'n plaas by Lembang gevestig wat hulle Vrijheidslust genoem het. Die plaas was geleë in die bergland van Wes-Java tussen 1500 en 1800 meter bo die see. Die reënval is daar hoog, die nagte koel en die klimaat is heel geskik vir Europese landbou. Hulle sou saam melkveeteelt, byery, hoenderboerdery en tuinbou beoefen. Spoedig het tweedrag onder hulle uitbreek en hulle het almal Vrijheidslust aan die begin van 1904 verlaat. Elkeen het daarna op homself 'n eie bestaan gesoek.

Vir die Afrikaners op Vrijheidslust, uitgesonderd Van Ham wat sy eerste tien lewensjare in Oos-Indië deurgebring het, was Oos-Indië 'n volkome vreemde land met 'n bodemgesteldheid, klimaat, landboumetodes en 'n inheemse bevolking, wette en gewoontes wat ver van dié in Suid-Afrika afwyk. Hulle was bowendien jarelank opgesluit en ingehok in kampe op Ceylon waar hul lewe vir hulle gereël en gedikteer is. Op Java moes hulle opeens vir hulself sorg en handel en ook intiem met mekaar saamwerk.

Die 20 Onversoenlike oudkrygsvangenes op Ceylon —

Van links na regs staande: F.C. Hefer; M.J. Olivier; W.G. van Zyl; P.L. Smit; J.G. van Ham, kommandant; W.J. Hefer, luitenant; J.R. Bothma; H.F. Prinsloo; J.F. van Rooyen
Sittende: L. Hirschland; J.D. de Villiers; J.F. Corbitt; H.P. Geldenhuys; C.J. Uys, luitenant; H.F. Roos; J.J. Strating

Liggende: A.F. O'Brien; E.J. Tremlett, luitenant; C.J. van Zyl; J.F. van Straaten

Foto uit besit van J.G. van Ham

Verskeie van hulle, soos Van Ham, Tremlett en Hirschland, was geen boer nie. Dit is daarom nie vreemd dat elkeen sy eie weg wou volg, tweedrag onder hulle uitgebreek en hulle uiteen gegaan het nie. Slegs drie omstandighede was vir hulle min of meer bekend, naamlik die Nederlandse taal, die Europees georganiseerde goewernment met sy stiptheid en onomkoopbaarheid en die primitiewe Derde-Wêreld onder die gekleurde bevolking.

Van die verdere lotgevalle van sommige Onversoenlikes is besonderhede bekend, soos oor J.G. van Ham, C.J. Uys en die pioniers op die Generaal-de-Wetplaas, Louis Hirschland en die broeders Van Zyl. Van die meeste is niks of min bekend, hulle verdwyn in Oos-Indië of Suid-Afrika in die onbekendheid. Sommige het na Europa gegaan en na 'n paar jaar teruggekeer na Oos-Indië, met name Van Ham en Willie Hefer. Andere het na enkele jare na Suid-Afrika teruggegaan, omdat die roepstem van hierdie land en/of hul familie vir hulle te sterk geword het. Hulle is Willie Hefer, Japie de Villiers, Thys Olivier, Mot Smit, Jannie van Rooyen en Christoffel van Zyl. Laasgenoemde het in 1923 na die Generaal-de-Wetplaas teruggegaan. Sommige het kleinboer gebly, soos J.R. Bothma, H.F. Roos en E.J. Tremlett. Andere het werknemer op een van die talle plantasies geword, met name J.G. van Ham, J.F. Corbitt, F.C. Heder, A.F. O'Brien en H.F. Prinsloo. Verskeie van hulle het later weer selfstandige en klein- of grootboere geword, soos Van Ham en F.C. Hefer.

Die meeste Afrikaners op Vrijheidslust was eenvoudige platelanders met min skool- en vakopleiding en het ná die verlating van dié plaas kleinboer of werknemer op een van die talle plantasies - waarskynlik as opsigter oor inheemse arbeiders - geword en gebly. Slegs sommige het bo hierdie sosiale peil gestyg. Hulle was A.F. O'Brien wat bestuurder of assistentbestuurder op plantasies geword het en na die Tweede Wêreldoorlog gepoog het om 'n boereplaas op Nieu-Guinea te begin, J.G. van Ham, wat 'n ingenieurstudie in Nederland voltooi het, C.J. Uys, lid van 'n vooraanstaande Afrikanerfamilie, en die drie stigters van die Generaal-de-Wetplaas by Lembang wat van kleinboer tot grootboer gevorder het, Louis Hirschland en die broers W.G. en C.J. van Zyl.

Hulle is in Oos-Indië net soos in Nederland meestal Transvalers genoem, hoewel verskeie van hulle uit die Oranje-Vrystaat afkomstig was.

Die meeste van hulle het 'n lewensgesellin in Indië gesoek. Blanke vroue was skaars in Europese kolonies, ook in Oos-Indië, maar sommige Afrikaners het daar met 'n blanke vrou getrou, naamlik J.R. Bothma, A.F. O'Brien, M.J. Olivier, H.F. Prinsloo en E.J. Tremlett. Andere het 'n Javaanse vrou as huishoudster geneem en 'n Indiese huwelik met haar gesluit, soos talle blankes gedoen het, en somtyds amptelik met haar ge-

trou. Onder hulle was Louis Hirschland en W.G. van Zyl. C.J. van Zyl het 'n eggenote in Suid-Afrika gevind en haar saamge-
neem by sy terugkeer na die Generaal-de-Wetplaas.

Daar is twee bronne waaruit ek gegewens oor die Onversoenlikes geput het en wat oor sommige van hulle aangevul kon word. Die eerste bron is die Britse gedrukte naslaanwerk "Alphabetical Roll of the Prisoners of War in Ceylon, 30 November 1901" met aanvullings. Dit kon my oor enkele Onversoenlikes nie inlig nie. Die tweede bron is "Indisch familienamenboek" van O.A. Visker (Den Haag, jaar nie vermeld nie), onder die opskrif "De Onverzoenlijken", p.91-93; hy noem alle 20 Onversoenlikes, maar sy inligting is beknopt en oor sommige van hulle waarskynlik onjuis.

Hieronder volg die besonderhede oor die afsonderlike Onversoenlikes wat ek gevind het.

Die vier offisiere.

Johan Gerrit van Ham (Batavia 1874 - Pengalengan 1932)⁴⁾

Hy is gebore te Batavia, 30 April 1874 as seun van P.P.H. van Ham, offisier van die Koninklijk Nederlandsch-Indische Leger (KNIL). Kort na sy geboorte het sy ouers verhuis na Atjeh op Noord-Sumatra. Die bevolking van Atjeh was sedert 1873 in oorlog met die Nederlandse gesag en offisier Van Ham het met vrou en seun gewoon op die buitepos Toengkob. Johan het dus in sy eerste lewensjare opgegroeï in die skaduwee van 'n fel en langdurige koloniale oorlog. Hy is 10 jaar oud vir sy skoolopleiding na Nederland gestuur, soos gebruik was onder Nederlanders in Oos-Indië. Hy het die eindeksamen aan die Hogere Burgerschool te Breda in Nederland afgelê en is omstreeks 1892 as student aan die tegniese universiteit in Delft ingeskryf. Inmiddels is sy vader bevorder tot majoor-generaal en benoem tot tweede bevelhebber van die KNIL-leër wat in 1894 op die eiland Lombok geland het om die bewoners daarvan te bevry van onderdrukking deur vorste van die naburige Bali. Tydens die stryd het generaal-majoor Van Ham gesneuwel.⁵⁾ Spoedig daarna het Johan weens sy groot aandeel in 'n studentereel sy studie in Delft afgebreek en na Suid-Afrika geëmigreer. Hy tree in diens van die Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij (NZASM) te Johannesburg.

By die uitbreek van die oorlog op 11 Oktober 1899 sluit hy hom aan by die kommando Johannesburg. Hy het deelgeneem aan die geveg op Nicholsonsnek by Ladysmith op 29 Oktober 1899, waarin die Johannesburgers hulle onderskei het, en aan gevegte by Ladysmith en in die Vrystaat. Hy het hom onderskei in gevegte by Bethlehem in Junie 1900 onder generaal C.R. de Wet, onder meer deur enkele kanonne onbruikbaar te maak sodat hulle nie in Britse hande sou val nie, en is bevorder tot kommandant.⁶⁾ Hy was onder die burgers in die Brandwaterbekken by Fouriesburg waar generaal Marthinus Prinsloo hom met 4500 man op 30 Julie 1900

aan die Britte oorgegee het. Ongeveer 1500 burgers het hulle aan die oorgawe onttrek en deur die Golden-Gate-dal uitgewyk. Onder hulle wat oor moeilik begaanbare bergpaaie uitgekóm het, was Van Ham met 25 manskappe. Hy het die stryd voortgesit, en was by sy manskappe gewild weens sy moed en opgewektheid. Hy is op 11 November 1900 te Pienaarsrivier by Pretoria gevang en op die skip 'Catalonia' na Ceylon gestuur. Na 'n verblyf in die ruimste en aangenaamste gevangenkamp Dyatalawa is hy oor-geplaas na die kamp Ragama.⁷⁾ Dit was bekrompener van ruimte en die klimaat was veel warmer en ongesonder as in die hooggeleë kamp Dyatalawa. Dit was in die besonder bestemd vir ver-stokte republikeine en vreemdelinge onder die Boerekrygsgevangenes. Ook ontsnapte en weer gevangene krygsgevangenes is na Ragama gestuur, onder meer J.R. Bothma, J.F. Corbitt, L. Hirschland en W.G. van Zyl. Hul name is op die lys van Onversoenlikes wat na die tronk in Colombo gestuur is en in Maart 1903 na Java mog vertrek.

Van Ham het uit hoofde van sy rang, leiersgawe en ontwikkeling - onder meer sy kennis van vreemde tale - ondanks sy jong leeftyd - in 1902 28 jaar - woordvoerder en leier van die Onversoenlikes geword. Omdat hy in Oos-Indië gebore is, het hy waarskynlik geopper om die regering van Oos-Indië om toelating te vra. Hy was leier van die groep van 18 Afrikaners wat 'n gesamentlike landbou-onderneming op 'n stuk grond by Lembang gestig het, wat hulle "Vrijheidslust" genoem het. Hy het gepoog om arbeidstug onder hulle te handhaaf, maar het spoedig gefaal. Hul samewerking en gemeenskapsin was onvoldoende en onenigheid het onder hulle uitgebreek. Een van die moeilikste Afrikaners was blykbaar J.R. Bothma. Volgens die koerant "Het Nieuws van den Dag van Nederlandsch-Indië" van 15 Maart 1904 was Bothma die vernaamste spelbreker. Moontlik vertrouend op sy vriendskap met die assistent-resident Maurenbrecher te Bandoeng het hy Van Ham in 'n in Engels gestelde brief meegedeel dat hy die leiding op Vrijheidslust oorneem en nie langer die gesag van Van Ham en die drie ander Boere-offisiere erken nie.⁸⁾

Die Afrikaners op Vrijheidslust het hulle in belangegroepes gesplits. Vriende en aanhangers van Van Ham was Willie Hefer, sy kleinneef Frikkie Hefer en Cornelis J. Uys. Willie het Van Ham na Europa vergesel. Van Ham het na sy terugkeer op Java 'n vennootskap met C.J. Uys gesluit wat toe op Pengalengan gewoon en daar sake gedoen het. Vriende en aanhangers van J.R. Bothma was E.J. Tremlett, J.F. Corbitt, P.L. Smit en H.F. Prinsloo wat Bothma as hoof in plaas van Van Ham erken het, maar weldra uiteengegaan het.

Dit is begryplik dat Van Ham spoedig daarna as hoof van die onderneming bedank het. Hy het na Nederland teruggegaan en sy ingenieurstudie in Delft voltooi. Hy is in Nederland getroud met Carolina Anna Henriëtte de Vries, gebore in Batavia

op 25 Mei 1882 as dogter van H.R. de Vries, later besturende direkteur van die Nillmij, 'n groot versekeringsmaatskappy in Oos-Indië. Hy het omstreeks 1910 na Oos-Indië teruggegaan en daar talle en uiteenlopende betrekkings beklee. Dit was moontlik die gevolg van 'n ongestadige gees. Hy was agtereenvolgens hoof van die werkplaas in die suikerfabriek Boedoeran op Oos-Java, daarna wiskunde-onderwyser in die Hogere Burgerschool te Semarang, die derde stad op Java, tussen 1910 en 1911, deelgenoot in 'n winkel met slagtery te Pengalengan, 'n dorp 30 km suid van Bandoeng in 'n streek met Europese veeteelt, saam met Cornelis J. Uys omstreeks 1912, werknemer op die rubberplantasie Batoe Lawang by Bandjar op Midde-Java, hoof van die suikerproefstasie Kagok te Pekalongan op Midde-Java van 1914 tot 1918, hoof van die werkplaas in die suikerfabriek Remboen te Remboen op Midde-Java van 1918 tot 1920 en hoof van die werkwinkel van die Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij te Djokja op Midde-Java van 1920 tot 1922.

Hy het inmiddels aan C.J. Uys te Pengalengan geld geleen om 'n boereplaas te stig, maar Uys het die geld in 'n outoverhuurbedryf gesteeek en die boerdery verwaarloos. Terwyl Van Ham met sy gesin in 1922 of 1923 met verlof in Nederland was, het hy van die outoriteite op Java 'n telegram ontvang om hom te waarsku. Die grond vir die boerdery was naamlik in sogehete klein-erfpag uitgegee, soos gebruik was, en mog nie ongebruik bly nie. Van Ham het teruggegaan en die bestuur van die plaas by Pengalengan van Uys oorgeneem. Dit was geleë by die kampong Bodjong Waroe. Van Ham het aldus teruggekeer na die boerdery waarmee hy sy loopbaan op Java op Vrijheidslust in 1903-1904 begin het. Daar is hy op 21 Mei 1932 oorlede, 58 jaar oud.

Hy het 'n moedige, ondernemende, maar ongedurige geaardheid gehad.

Hy en sy eggenote het twee dogters en twee seuns gehad. Albei seuns, Piet Paul Herman (genoem na sy grootvader) en Hendrik Roelof, het albei offisiere in die KNIL geword, die oorlogsjare 1942-45 in Japannese krygsgevangenskap deurgebring, na die oorlog verder in Oos-Indië gedien en na Nederland teruggekeer, waar hulle gepensioeneer is. Ek dank luitenant-kolonel H.R. van Ham die gegewens oor sy vader Johan Gerrit.

Willie Hefer, Boer se kind.

Willem Johannes Hefer, Willie genoem, is gebore op 1 Junie 1882 op die plaas Blauwboschfontein by Rouxville in die Suid-oos-Vrystaat. Sy vader het deelgeneem aan die Tweede Anglo-Boere-oorlog. Willie het 17 jaar oud hom by die uitbreek van die oorlog aangesluit by die afdeling van die Vrystaatse artillerie wat die kommando van Rouxville vergesel het. Die kommando het die Noordelike Kaapkolonie ingetrek en by Stormberg geveg. Na die besetting van Bloemfontein deur die Britse leër op